

JOSEF SLOWÍK

Inkluzivní speciální pedagogika

PEDAGOGIKA

GRADA®

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Slowík, Josef, 1973-

Inkluzivní speciální pedagogika / Josef Slowík. -- Vydání 1.. --

Praha : Grada, 2022. -- 1 online zdroj. -- (Pedagogika)

České a anglické resumé

Obsahuje bibliografii a rejstřík

ISBN 978-80-271-4864-6 (online ; pdf)

* 376 * 37.043.2 * 376.04 * (048.8)

- speciální pedagogika
- integrovaná výchova a vzdělávání
- speciální vzdělávací potřeby
- monografie

376 - Výchova a vzdělávání zvláštních skupin osob [22]

JOSEF SLOWÍK

PEDAGOGIKA

Inkluzivní speciální pedagogika

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

PhDr. Josef Slowík, Ph.D.

INKLUZIVNÍ SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 8501. publikaci

Recenzovali:

Mgr. Bohdana Břízová, Ph.D.

doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D.

Ilustrace Tereza Slowíková

Redakce a korektury Magdalena Jimelová

Grafická úprava Antonín Plicka

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 240

Vydání 1., 2022

Vytiskla tiskárna PBtisk a.s., Příbram

© Grada Publishing, a.s., 2022

Cover Photo © depositphotos/AllaSerebrina

ISBN 978-80-271-4865-3 (ePub)

ISBN 978-80-271-4864-6 (pdf)

ISBN 978-80-271-3010-8 (print)

Obsah

Úvodem	9
1. Inkluze jako model sociální existence	11
1.1 Přístup společnosti k lidem s odlišností v historickém kontextu	16
1.2 Inkluzivní trendy v postmoderním světě	28
1.3 Inkluzivní hodnoty a etický rozměr inkluze	35
1.4 Parametry inkluzivního společenství	39
2. Speciální a inkluzivní pedagogika: průniky a protiklady	45
2.1 Profilace a paradigma speciální pedagogiky	46
2.2 Profilace a paradigma inkluzivní pedagogiky	52
2.3 Inkluzivní speciální pedagogika jako průnikový koncept	56
3. Speciální pedagogika v inkluzivní praxi	65
3.1 Struktura a cílové skupiny oboru speciální pedagogika	66
3.2 Speciálně pedagogické postupy	70
3.3 Speciální pedagogika v poradenské praxi	79
3.4 Speciální pedagogika v edukační praxi	82
3.5 Speciální pedagogika v sociálních službách	88
3.6 Speciální pedagogika v dalších klinických oblastech	89
4. Inkluzivní edukace osob se speciálními potřebami	93
4.1 Speciální vzdělávací potřeby a jejich diagnostika	99
4.2 Podpůrná opatření ve vzdělávání	104
4.3 Děti, žáci a studenti se speciálními potřebami v českých školách	110
4.4 Příprava pedagogů pro inkluzivní vzdělávání a podpora v praxi	119

4.5 Spolupráce mezi školou, rodinou a dalšími subjekty	122
4.6 Rozvoj školy jako centra inkluzivní komunity	126
5. Inkluze osob s tělesným nebo zdravotním omezením	129
5.1 Tělesná postižení a zdravotní omezení	130
5.2 Specifika života s fyzickým omezením	133
5.3 Inkluzivní přístup k lidem s fyzickým omezením	135
6. Inkluze osob s omezením zrakového vnímání	143
6.1 Omezení zrakového vnímání	144
6.2 Specifika života s omezením zraku	147
6.3 Inkluzivní přístup k lidem s omezením zraku	150
7. Inkluze osob s omezením sluchového vnímání	157
7.1 Omezení sluchového vnímání	158
7.2 Specifika života s omezením sluchu	161
7.3 Specifika života s hluchoslepotou	163
7.4 Inkluzivní přístup k lidem s omezením sluchu anebo s hluchoslepotou	165
8. Inkluze osob s narušenou komunikační schopností	175
8.1 Narušená komunikační schopnost	176
8.2 Specifika života s narušenou komunikační schopností	182
8.3 Inkluzivní přístup k lidem s narušenou komunikační schopností	184
9. Inkluze osob s mentálním nebo jiným psychickým omezením	189
9.1 Mentální a psychická omezení	190
9.2 Specifika života s mentálním nebo jiným psychickým omezením	196
9.3 Inkluzivní přístup k lidem s mentálním nebo jiným psychickým omezením	199

10. Inkluze osob s omezenou sociální přizpůsobivostí nebo se sociálním znevýhodněním	207
10.1 Omezení sociální přizpůsobivosti	208
10.2 Inkluzivní přístup k lidem s omezenou sociální přizpůsobivostí	211
10.3 Sociální a sociokulturní znevýhodnění	215
10.4 Inkluzivní přístup k lidem se sociálním a sociokulturním znevýhodněním	217
Resumé (česky)	223
Resumé (English)	225
Literatura	227
Rejstřík	237

Spojení slov „inkluzivní speciální pedagogika“ může někomu na první pohled připadat téměř jako oxymóron – tedy protimluv. Speciální pedagogika je totiž už kvůli samotnému názvu často nahlížena jako segregativní a nikoliv inkluzivní obor. Předpoklad, že je-li něco speciální (a tedy něčím odlišné), nelze s tím pracovat v procesu přirozeného začleňování, je však velmi povrchní a prvoplánový – a vlastně odporuje inkluzivnímu myšlení, v němž je právě i to odlišné (a speciální) za přirozené považováno. Tato publikace se v následujících kapitolách pokouší čtenářům nabídnout jiný pohled na vztah toho, co je dnes nejenom v pedagogice označováno jako „speciální“ anebo „inkluzivní“, nezřídka ve smyslu vzájemného protikladu. Začneme přitom u inkluze jako způsobu sociální existence v lidském společenství – jakkoliv si široká veřejnost inkluzi spojuje především (anebo výhradně) se vzděláváním, a nejspíše jenom se zařazováním žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do běžných škol. Speciální pedagogika jako obor však oblast školního vzdělávání dalece přesahuje, stejně jako tuto oblast dalece přesahuje i samotný fenomén inkluze. Koncept inkluzivní speciální pedagogiky, který už naznačili ve svých publikacích někteří zahraniční autoři (Ekins, 2017; Florian, 2019; Haug, 2017; Hornby, 2015; Mitchell, 2014), je proto vizí pro všechna profesní pole speciálně pedagogického působení. Inkluzi ve vzdělávání je i v této knize ovšem věnována samostatná podrobná kapitola, protože právě tam je pole nejtěsnějšího a aktuálně nejživějšího propojení inkluzivní pedagogiky s pedagogikou speciální. A respektujeme i tradiční strukturaci české speciální pedagogiky do disciplín orientovaných na jednotlivé skupiny osob s konkrétními druhy speciálních potřeb, proto jsou ve druhé části knihy v šesti takto zaměřených kapitolách představena nejenom základní teoretická východiska jednotlivých speciálně pedagogických oblastí, ale i možnosti aplikace

inkluzivního přístupu ke konkrétním skupinám lidí, kterým se speciální pedagogika věnuje.

Kniha není vyčerpávajícím přehledem speciálně pedagogického oboru ani vědeckou obhajobou inkluzivních myšlenek. Je koncipována jako námět k novému promýšlení a přehodnocování speciálně pedagogické teorie i praxe na základě velmi inspirativních inkluzivních hodnot a myšlenek v kontextu reality současné společnosti. Reflektuje proto rozmanitou škálu různých koncepcí a myšlenkových schémat, která se ve speciální a inkluzivní pedagogice objevují, a pracuje také s variabilní terminologií (tam, kde není jednoznačně ustálená). Některé pasáže proto mohou připadat některým čtenářům i provokativní – což ale nemusí být překážkou, aby se i pro ně stala kniha zároveň inspirativní. Může tak dobře posloužit jako přehledová učebnice, stejně jako iniciační publikace pro tvůrčí akademickou práci anebo impulz pro různé výzkumné aktivity. A možná v ní čtenáři najdou i další podněty, které budou nakonec prospěšné nejenom jim samotným, ale skrze ně především lidem patřícím do cílové skupiny celé inkluzivní speciální pedagogiky.

1.

Inkluze jako model sociální existence

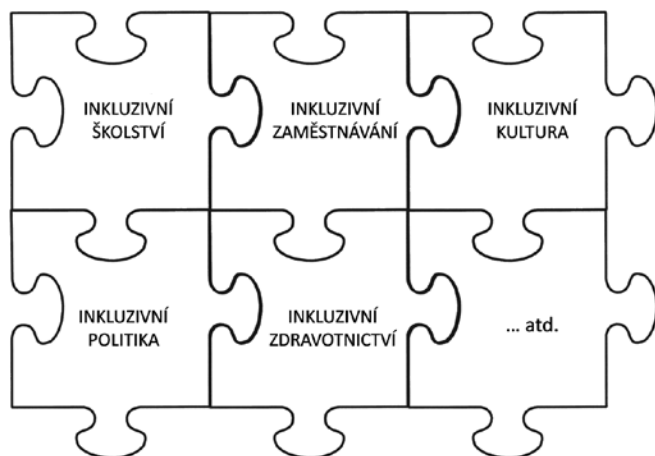
Během posledních více než dvou desetiletí se inkluze postupně stala jedním z nejvíce diskutovaných a zároveň i nejkontroverznějších témat především v oblasti školního vzdělávání. Vyjadřují se k ní více i méně fundovaní akademičtí experti stejně jako ředitelé škol, učitelé, psychologové, sociologové – i speciální pedagogové. A v nezanedbatelné míře někdy dokonce i politici na všech úrovních veřejné a státní správy. Vděčným a populárním tématem se v určitých vlnách stává rovněž pro média všech typů – jak ta solidní nebo přímo veřejnoprávní, tak i ta nejvíce bulvární. Shoda na jednotném porozumění podstatě a koncepci inkluze

přitom nepanuje ani v odborných kruzích a terminologická nejasnost a obtížné definiční uchopení tohoto fenoménu jsou patrné i na mezinárodní úrovni (Farrell, Ainscow, 2002). Na nejednotné chápání inkluze a inkluzivního vzdělávání upozorňuje naprostá většina autorů, kteří se k tématu erudovaně vyjadřují. Každý si totiž může vybrat ze široké škály rozmanitých pojetí a inkluze tak může znamenat různé věci pro různé lidi (Armstrong, Armstrong a Spandagou, 2010; Imray, Colley, 2017). Některé definice odrážejí užší a jiné naopak širší vymezení inkluze, někdy se inkluzivní edukace spojuje s konkrétními znevýhodněnými nebo ohroženými jedinci či skupinami, jindy se zdůrazňuje nutnost přizpůsobení běžného prostředí (např. školy) pro všechny bez výjimky (Westwood, 2013). Často se pro obhajobu inkluze používají argumenty lidskoprávní, sociální, etické, psychologické, ale i politické.

O inkluzi je proto vhodné hovořit a psát tak, aby bylo vždy zřejmé, v jakém kontextu a s jakým obsahem tento pojem používáme. Málokdy se zdůrazňuje, že inkluze se v podstatě nikdy nemůže týkat pouze vzdělávání (Ainscow, Booth a Dyson, 2006), a je velmi matoucí definovat ji prostřednictvím kategorií vázaných pouze na edukaci žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v běžných školách (Anastasiou, Kauffman, 2012). V takovém případě se totiž jedná o inkluzivní vzdělávání, zatímco použití blíže nespecifikovaného termínu inkluze by se mělo vztahovat k širšímu významu vytváření inkluzivní společnosti (resp. komunity), tedy k sociální inkluzi. Inkluze zúžená na pouhé zařazování dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do běžných škol často ani neočekává naplňování skutečně inkluzivních hodnot a podmínek v těchto školách. Ten, kdo to však s inkluzivním vzděláváním myslí opravdu vážně, musí začít nevyhnutelně trvat na podstatných změnách nejenom na úrovni školy, ale i lokální komunity a celé společnosti (Slee, 2011). Pokud totiž chceme, aby se ve školách pěstoval respekt k diverzitě a odlišnosti všech dětí a žáků bez ohledu na jejich speciální potřeby, pohlaví, etnickou příslušnost nebo kulturní a sociální zázemí, musí totéž platit pro celé okolní společenství. Je proto s podivem, že někteří pedagogičtí teoretici varují

před širokým vymezením inkluze s obavou, že by tím mohlo docházet k jakési neutralizaci nebo oslabování orientace primárně na podporu vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v běžných školách (Armstrong, Armstrong a Spandagou, 2010; Haug, 2017).

Inkluze ve skutečnosti představuje **model sociálního soužití** (koexistence) vycházející z velmi zřetelných filozofických základů, který vyžaduje zásadní přehodnocení aktuálně dominantních postojů a přístupu většinové společnosti k odlišnostem mezi lidmi – a to v každé oblasti života (obr. 1). Jádrem tohoto konceptu je přesvědčení, že každý, kdo patří do určité skupiny, komunity nebo společnosti, tam musí být vítán, přijímán a ceněn stejně jako všichni ostatní; v opačném případě tam totiž nepatří. Ze vzájemných (třeba i výrazných) rozdílů a odlišností se máme a můžeme učit a být obohacováni (Renzaglia, Karvonen, Drasgow et al., 2003). Postoje okolí k originalitě lidského jedince a třeba i jeho výrazným odlišnostem mají zásadní dopad na úroveň a kvalitu socializace prakticky každého člověka a zejména těch, kteří jsou ohroženi nepřijetím nebo přímo sociálním vyloučením. Některé výzkumy ve školách ukázaly, že

Obr. 1 Koncept sociální inkluze

i elementární projevy pozitivního vnímání a vstřícného přijetí žáků se speciálními vzdělávacími potřebami ze strany jejich učitelů v běžných třídách běžných škol mohou mít výrazný vliv na úspěšnost sociálního začlenění těchto žáků do vrstevnické skupiny a vzdělávací komunity (Robertson, Chamberlain, Kasari, 2003).

Také v globálním kontextu je inkluzivní trend dosud nejvíce spojovaný se školní edukací a odkazuje na nutnost respektovat lidská práva (a zejména práva dětí) v rovném přístupu ke vzdělávání. Velmi se však liší interpretace toho, co by naplňování těchto práv mělo prakticky znamenat. Jde o to, aby se všichni vzdělávali naprosto stejnou formou a zcela totožným způsobem ve stejném školním prostředí, anebo aby každý dostal příležitost se nějakým (pro něj vhodným) způsobem vzdělávat, což stále není pro mnoho dětí na světě vůbec samozřejmé? Která z těchto variant představuje rovné příležitosti ve vzdělávání? Je poskytování specifické podpory některým žákům cestou k naplňování jejich práva na rovný přístup ve vzdělávání, nebo je naopak bariérou v rovnosti a zdůrazněním jejich odlišnosti a jejich omezených schopností? To jsou jen některé ze složitých otázek, které se sice objevují ve vztahu k inkluzivnímu vzdělávání, rozhodně se však netýkají pouze školy, ale mnohem širšího sociálního prostředí (Armstrong et al., 2010; Florian, 2008).

Koncept **sociální inkluze** otevírá i řadu dalších témat vybízejících k novému promýšlení důležitosti a významů sociální spravedlnosti nebo rovnoprávnosti ve společnosti. Koneckonců i samotné vzdělávání je společenským fenoménem, jehož smysl a cíle je třeba si nově ujasňovat. Mají školy pouze produkovat gramotné jedince, kteří budou ekonomicky dobře hodnotitelní a uplatnitelní na trhu práce a lidských zdrojů (jak je ve své podstatě vyjádřeno v cílech vzdělávání ve vzdělávacích politikách mnoha vyspělých zemí), anebo má být zásadním výstupem a hodnotou vzdělávání především rozvoj lidského a sociálního potenciálu každého člověka? Řešení praktických otázek inkluze ve vzdělávání nám tak vlastně poskytuje příležitost k zásadní kritické reflexi sociálního fungování a strukturační celé společnosti i jejich institucí (Miles, Singal, 2010).

Provázanost konceptu inkluzivního vzdělávání s inkluzí jako modelem sociální koexistence je vcelku zřejmá i v následující typologii šesti náhledů na možný význam fenoménu inkluze (Ainscow, Booth, Dyson, 2006):

1. inkluze jako zprostředkování přístupu ke vzdělávání pro všechny,
2. inkluze jako forma vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami,
3. inkluze jako vytváření nového typu školy otevřené pro všechny,
4. inkluze jako reakce na existující praxi sociálního vyloučení některých osob nebo skupin,
5. inkluze jako podpora všech osob a skupin potenciálně ohrožených sociálním vyloučením,
6. inkluze jako princip a dominantní přístup k sociálnímu soužití ve společnosti (ve škole, v komunitě apod.).

Všechny varianty se v podstatě shodují na nutnosti omezovat nebo přímo zamezovat vyloučení (exkluzi) v kontextu vzdělávacím i společenském, a že je naopak třeba stimulovat ostražitost před riziky ohrožení lidské rovnoprávnosti a sociální spravedlnosti. To je však značně citlivé téma, protože zájmy a práva některých jednotlivců a skupin (např. rodičů, dětí, učitelů a dalších aktérů vzdělávání) se mohou snadno ocitat ve vzájemném konfliktu a z toho pak pramení sociální nespokojenost nebo napětí, které mohou inkluzivní soužití narušovat (Rogers, 2007). Proto je vhodné vnímat inkluzi nikoliv jako cílový stav, ale jako cestu k realizaci velmi kvalitního způsobu společenské koexistence. Toho nelze dosáhnout pouze zákonem formulovaným ustanovením, ale postupným a mnohvrstevnatým evolučním procesem, při kterém musí docházet k zásadním změnám v elementárních hodnotách a postojích jednotlivců i společnosti, a zároveň se musí respektujícím a vyváženým způsobem vzájemně přizpůsobovat potřeby celé společnosti i jednotlivých členů a (minoritních) skupin (Francisco, Hartman a Wang, 2020).

1.1 Přístup společnosti k lidem s odlišností v historickém kontextu

Je prokazatelné, že jedinci s postižením a znevýhodněním se vyskytovali v lidském společenství v průběhu dějin prakticky ve všech historických epochách. Existují doklady jak o existenci vrozených postižení, tak o následcích vážných úrazů a onemocnění, se kterými se vždy musel vyrovnat nejenom dotčený člověk, ale i jeho okolí. Každá společnost nebo komunita musela nacházet k takovým členům vlastní postoj a přístup, jak naznačují důkazy o různých podobách vztahu majority k osobám s postižením nebo s jinou výraznou odlišností. Přirozeně se už v dávnejší historii objevovala tendence pomáhat a pečovat, stejně jako pokusy napravovat vady a léčit nemoci. Není proto divu, že sociální i speciálně pedagogická tematika je v dějinném kontextu úzce provázána s vývojem medicíny. Tam, kde léčba ani náprava možná nebyla, nastupovaly alespoň pokusy zabránit zhoršování stavu, zlepšit životní situaci a sociální pozici nemocného nebo postiženého člověka a zajistit co možná nejvyšší kvalitu jeho života, který byl často v důsledku nemoci nebo postižení i tak výrazně zkrácen (Titzl, 2000).

V odborné literatuře se můžeme setkávat s periodizací přístupů společnosti k lidem s postižením a znevýhodněním v jednotlivých historických obdobích. Navozuje dojem jakési pozitivní evoluce od primitivního a horšího k vyspělejšímu a lepšímu (Lechta, 2016). Fakticky se ovšem v jednotlivých etapách lidských dějin objevovaly ve společnosti spíše určité převládající tendence a dominantní postoje, ačkoliv skutečná škála modelů chování lidské populace k jejím různě odlišným příslušníkům byla v každé době i komunitě velmi pestrá a zpravidla ambivalentní, tedy nikdy jednostranná nebo jednoznačně pozitivní či negativní (Titzl, 2000). Prakticky všechny historicky doložené přístupy můžeme dodnes

identifikovat i v naší současné společnosti – nikoliv jako převažující, ale rozhodně jako rozpoznatelné v každodenní životní praxi.

Přístup s prvky represivního postoje

Typicky bývá represe vůči slabším, nemocným a postiženým lidem spojována s nejstaršími obdobími lidské civilizace (třeba na základě historických zpráv o zabíjení neduživých chlapců ve starověké Spartě). Zneužívání, zotročování anebo přímo fyzická likvidace osob se závažným zdravotním postižením patřily v té době v některých národech nebo lidských komunitách prokazatelně mezi rozšířené jevy a vzhledem k soudobé úrovni i dostupnosti lékařské, výchovné a sociální péče to možná ani příliš nepřekvapuje. Tehdejší realitu však nelze zjednodušit a zobecnit do představy jakési vývojově nižší sociální vyspělosti lidstva, neboť v dochovaných záznamech z dějin Mezopotámie, Babylonu, Řecka, Říma nebo Izraele nacházíme velmi striktní opatření zaručující i pro těžce zdravotně postižené či sociálně znevýhodněné členy zákonou ochranu a péči, a to nejenom ze strany jejich blízkých rodinných příslušníků, ale v případě potřeby i ze strany širšího společenství, obce nebo státu. Archeologické nálezy dokládají, že i ve starověkých civilizacích přežívali někteří lidé s velmi závažným vrozeným nebo získaným postižením, kteří potřebovali vysokou míru péče a pomoci, a dokonce jsou z té doby zachyceny důkazy o složitých lékařských zákrocích dokládajících nikoliv zcela primitivní medicínu (Titzl, 2000).

Dnes jsou prvky moderní formy represivního uvažování patrné v názorech a postojích těch, kdo otevřeně odmítají sociální integraci a inkluzi lidí odlišných od majority, někdy i včetně osob se závažným zdravotním postižením. Takové odmítavé stanovisko celé společnosti lze rozpoznat třeba i v eticky tak citlivých otázkách, jako je problematika předčasného ukončování těhotenství z důvodu diagnóz závažných vývojových vad u dětí v prenatalním období, anebo v rozmanitých projevech otevřené

či skryté diskriminace vůči osobám s postižením nebo znevýhodněním například na trhu práce i v dalších oblastech života, se kterou se tito lidé u nás stále nezřídka setkávají.

Přístup s prvky charitativního postoje

Pohled na potřebného nebo znevýhodněného člověka jako na objekt milosrdenství byl charakteristický zejména pro křesťanský středověk, který spojoval ochranitelství a pomoc vůči nemocným a postiženým lidem s učením křesťanské církve, v té době těsně propojené se státem. Vznikaly dokonce řeholní řády orientované na péči o takto potřebné osoby, byly zakládány klášterní špitály a hospice. Přestože úroveň péče a pomoci byla v těchto institucích různá, stejně jako přístup jednotlivých pečujících osob k nemocným a postiženým lidem, společenské paradigma vztahu k ohroženým a potřebným členům bylo v tomto období rozhodně obohaceno o jednu velmi pozitivní variantu.

Do současnosti přetrvaly prvky charitativního postoje například ve formě benefičních aktivit zaměřených na podporu zkvalitňování života lidí se závažným onemocněním nebo zdravotním postižením – méně často i s jiným znevýhodněním, pokud jej společnost shledává za důvod pro podporu a pomoc, která má nejčastěji podobu finančního daru na přesně deklarovaný účel. Je tu ovšem riziko, že zdůraznění potřeby cílové skupiny vytvoří dojem silné závislosti podpořených osob na pomoci ze strany dárců a většinové společnosti. Takoví lidé se pak ocitají v pozici těch, kdo jsou sociálně podřízeni a odkázáni na přebytky ze života ostatních, což rozhodně nenapomáhá jejich inkluzivnímu začleňování ve smyslu přiznání rovnoprávného a partnerského sociálního postavení. Tento stereotyp může v jistém smyslu dokonce degradovat jejich lidskou důstojnost a oslabovat respekt k jejich nezávislosti a rovnocennosti. Navíc se tím posiluje další ze sociálních bariér, která pomyslně odděluje ty, kdo mohou dávat, od těch, kteří jsou odsouzeni pouze

přijímat, aniž byl dostatečně oceněn také obohacující potenciál lidí se speciálními potřebami pro intaktní populaci. V žádném případě tím ovšem není smazáván pozitivní přínos charitativní benefice pro všechny – jak pro dárce, tak pro příjemce, a navzdory některým uvedeným rizikům v takových počínech můžeme jednoznačně spatřovat i sociálně inkluzivní výchovný prvek.

Přístup s prvky humanistického postoje

Novověký humanismus přinesl důrazy na dříve opomíjenou fyzickou stránku života člověka a oproti středověké myšlence duchovního povznesení nad všechny radosti i trápení spojené pouze s pomíjející tělesnou schránkou podnítl až technicky zaujaté zkoumání tělesných struktur a funkcí. Vědecké poznání a rozvoj medicíny byly impulzem k programové a specializované péči o lidi s různými typy speciálních potřeb. Osobnost člověka začala být nahlížena v komplexu její fyzické, psychické, duchovní i sociální složky. Rozmáhá se zakládání speciálních ústavů, škol a dalších institucí určených pro děti i dospělé s postižením a znevýhodněním.

Ani po víceméně dokončené transformaci sociálních služeb, po intenzivních pokusech o deinstitucionalizaci této péče a po změnách ve školském systému s ohledem na vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v posledních několika desetiletích u nás dosud nevy-mizela tato zařízení z aktuální mapy společenských institucí. Nevyhnutelně zůstávají v systému sociálních služeb zařízení pro klienty s těžkými formami zdravotního handicapu (např. domovy pro osoby se zdravotním postižením) stejně jako školy určené pro žáky se závažnými stupni speciálních vzdělávacích potřeb (např. základní školy speciální). V některých případech nejsou vhodnější alternativy zatím k dispozici a patrně bude vždy existovat určitá skupina lidí, kteří zkrátka budou intenzivní péči a podporu nezbytně potřebovat a pro které nelze ani při dobré vůli a s využitím veškerých dostupných nástrojů zajistit podmínky dostatečně

vyhovující a odpovídající jejich sociálním, vzdělávacím nebo i primárním lidským potřebám v prostředí běžné sociální komunity nebo běžné školy. Zůstává to ovšem stále jedním z živých témat v diskuzi o možnostech a hranicích inkluze.

Přístup s prvky rehabilitačního postoje

Rehabilitace v širším významu „uschopňování“ (nebo „znovu uschopňování“) předznamenávala už od začátku 20. století potřebu nevnímat lidi s postižením a znevýhodněním jako objekty rozhodování ze strany jejich okolí nebo majoritní společnosti, ale více jako rovnocenné lidské bytosti a subjekty vlastního sebeurčení s potřebou podpory v procesu jejich seberealizace a v prožívání rovnoprávného a plnohodnotného života. Míra samostatnosti a nezávislosti každého takového jednotlivce je samozřejmě závislá na úrovni jeho schopností a limitů, takže i úspěšnost zdravotní a sociální rehabilitace je nakonec ryze individuální.

Rehabilitační postoje dnes můžeme zaznamenat v různých formách důrazů na to, že lidé se speciálními potřebami jsou alespoň do určité míry schopni přizpůsobovat se normám většinové společnosti, nebo že dokonce mohou v nějakém směru vynikat. Výrazně tomu napomáhají i média, pro která jsou atraktivní právě příběhy těch, kteří díky svému úsilí a navzdory handicapu uspěli například v paralympijském sportu, v uměleckých oborech nebo v jiných oblastech lidské činnosti. Ačkoliv prezentace takto mimořádných lidských příběhů může v jistém smyslu skutečně napomáhat společenské rehabilitaci lidí s postižením a znevýhodněním, přispívá zároveň ke zkreslené představě majoritní populace o životě osob se speciálními potřebami. Většina z nich totiž prožívá nikoliv tragicky poznamenaný ani mimořádně úspěšný, ale docela obyčejný lidský život protkaný běžnými radostmi i řadou obvyklých a také velmi specifických starostí a obtíží. O tom má však jejich okolí často jen malé tušení. V zásadě platí, že koncept sociální inkluze přirozeně

předpokládá určitou „rehabilitaci“ reálných zkušeností sociální majority se společenskými minoritami i s jednotlivci v nějakém ohledu výrazně odlišnými od normativních společenských parametrů.

Přístup s prvky integračního postoje

Hnutí prosazující lidská práva se ve druhé polovině 20. století zaměřilo mimo jiné i na situaci lidí se speciálními potřebami jako na jednu z mimořádně ohrožených menšin zejména v populaci socioekonomicky vyspělých zemí. Doznívala zde nepochybně i reflexe nedávné zkušenosti s pokusem o cílenou úplnou likvidaci lidí se zdravotním postižením a některých etnik v období druhé světové války, ale pro podporu sociální integrace byly po válce impulzem i jiné důvody. Postupně byla přijata řada mezinárodních deklarací (nejčastěji z iniciativy OSN), které iniciovaly ve většině signatářských zemí provedení legislativních změn prakticky ve všech oblastech života společnosti a posílily také rozvoj občanských a sociálních aktivit směřujících k začleňování lidí se speciálními potřebami do běžného sociálního prostředí.

Integraci dnes řada lidí stále chápe jako synonymum (nebo přinejmenším nižší stupeň) inkluze. Častěji ale již dochází ke shodě na tom, že jde o dva rozdílné koncepty, a zatímco integrace představuje spíše tendenci začleňovat ty, kdo byli nejprve cíleně (byť třeba s dobrým záměrem) sociálně vyčleněni, inkluze už primárně jakékoliv vyčleňování odmítá a pokouší se mu zabránovat. Integrace nevyžaduje výraznou změnu postojů ani hodnotové orientace většinové populace, ale spíše formální přizpůsobování životních podmínek a sociálního prostředí společnosti do té míry, aby co nejvíce lidí se speciálními potřebami při vynaložení dostatečného úsilí mohlo získat přístup k běžným společenským aktivitám s minimální úrovní bariérovosti. Poskytovaná podpora a pomoc je zaměřena především na kompenzaci a redukování důsledků specifických omezení u těchto osob. Míra otevřenosti a připravenosti majoritní

populace pro rovnoprávné akceptování těchto lidí však zůstává nedostatečná, resp. s řadou nezodpovězených otázek a nevyřešených problémů.

Přístup s prvky inkluzivního postoje

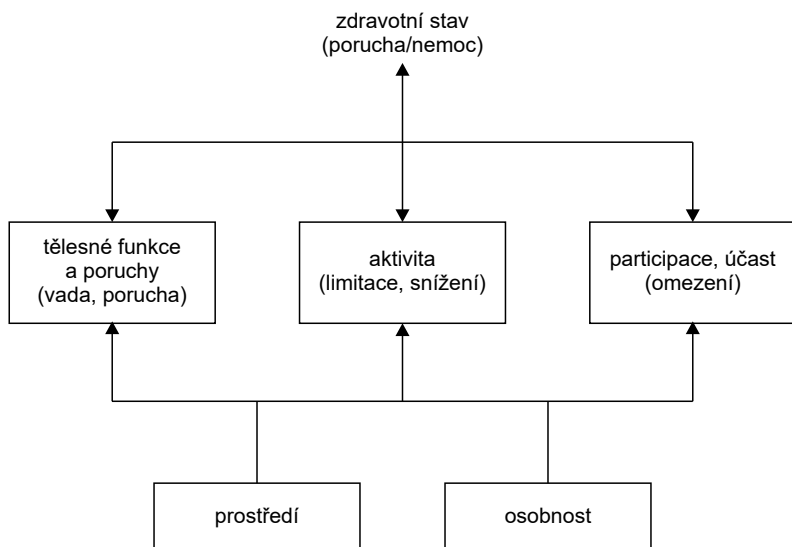
Inkluze je aktuálně považována za nejmodernější a nejvhodnější socio-kulturní model přístupu společnosti k lidem s postižením, znevýhodněním nebo s jinou významnou odlišností od majoritní populace. Stala se globálním trendem a mezinárodní spolupráce i výměna zkušeností mají do určité míry funkci katalyzátoru pro společenské změny v jednotlivých zemích. Inkluze je charakteristická podporou přirozené koexistence osob se speciálními potřebami v rámci běžné společnosti. Předchází všem způsobům jejich diskriminace a vyloučení, a pokud to není nezbytné, nevyužívá při podpoře těchto osob v sociálních aktivitách žádné jiné než běžné a přirozené prostředky a strategie.

Ani inkluzivní model soužití není samozřejmě zcela prost některých rizik, ale žádná lepší alternativa pozitivního společenského soužití i velmi odlišných lidí zatím není známá. Svým způsobem platí, že inkluzivní přístup čerpá z toho nejlepšího, co se v minulosti již osvědčilo v jiných modelech sociální koexistence lidstva. Nejsilněji možná aplikuje důležité prvky z humanistického přístupu, který akcentoval i u člověka se závažným postižením zejména jeho lidskou důstojnost a individuální originalitu; v naší kultuře bychom mohli možná přesněji hovořit o křesťanském humanismu, který lidskou originalitu spojuje s biblickým pojetím člověka k obrazu Božímu stvořeného a Bohem zachraňovaného.¹ Možná bychom

¹ Připomenout můžeme i Lévinasovu etiku navracející i postmoderní filosofické smýšlení zpět k nahlížení na druhého člověka vždy jako na bližního a jako na bytost stvořenou Bohem a Boží obraz zjevující, ve smyslu porozumění z hlediska židovské a následně křesťanské ontologie. To lze považovat jako fundamentální východisko třeba i pro inkluzivní přístup v edukaci anebo v širším sociálním kontextu (Zilcher, Svoboda, 2019).

proto v našich podmínkách mohli hledat modelové prvky inkluzivního soužití třeba ve společenství křesťanské církve.

Inkluzivní postoj je reflektován i v revidovaném modelu mezinárodní klasifikace vztahující se k osobám s postižením a znevýhodněním (WHO, 2001). Mezinárodní klasifikace funkčních schopností (ICF), která na začátku nového tisíciletí nahradila dříve využívanou Mezinárodní klasifikaci vad, postižení a handicapů (ICIDH), vychází z principu pozitivní diagnostiky a sleduje u lidí s postižením a znevýhodněním jejich nepoškozené funkce a tělesné struktury namísto dříve evidovaných vad a poruch, dále si všímá více jejich schopností a potenciálu k aktivitě namísto jejich postižení a omezení a konečně hodnotí spíše jejich možnosti participace na životě běžné společnosti než jejich znevýhodnění a sociální limity nebo bariéry (obr. 2).

Obr. 2 Interakce faktorů podle Mezinárodní klasifikace funkčních schopností (ICF)

Další modely přístupu k lidem se speciálními potřebami

Teoreticky jsou popisovány i jiné typy periodizací a kategorizací přístupu společnosti k lidem se speciálními potřebami (především se zdravotním postižením), které však s výše uvedeným přehledem víceméně korespondují nebo se s ním alespoň zčásti překrývají (Zilcher, Svoboda, 2019). **Model funkčních schopností** je někdy prezentován také jako model integrativní (anebo dokonce inkluzivní), protože je svázán s prosazováním partnerské a rovnoprávné účasti osob s postižením v běžném společenském dění. To je výrazný rozdíl ve srovnání s historicky překonávaným **medicínským modelem**, kde se na osoby s postižením nahlíželo jako na pacienty a samotné postižení bylo chápáno jako narušení zdraví, resp. jako nemoc, se kterou si však medicína nedokázala poradit. Takzvaný **funkční model** reflektuje především omezení schopností člověka z důvodu jeho postižení, které se následně odráží i v omezení společenské participace, a **model sociální** chápe znevýhodnění lidí se speciálními potřebami především jako důsledek bariér vytvářených většinovou společností na základě odchylky těchto jedinců nebo skupin od norem určených majoritou.

Obecně platí, že teoretická vymezení různých modelů přístupu společnosti k lidem se speciálními potřebami závisí na zvoleném filozofickém a kulturním rámci, takže jejich zobecnění nebo dokonce globální využitelnost jsou velmi problematické (Zilcher, Svoboda, 2019).

Stigma a stigmatizace

K sociální existenci člověka s postižením nebo jinou odlišností ve většinové společnosti se váže fenomén zvaný **stigma**. Ve smyslu udělení jakéhosi rozlišovacího znamení (obvykle ve spíše negativním významu) nebo dokonce „ocejšchování“ člověka ze strany komunity a většinové